

TÜRK TASAVVUF EDEBİYATININ MAHİYETİ

A. Azmi BİLGİN*

ÖZ

Türk Tasavvuf şiirinin kaynaklandığı en başta gelen kaynak tasavvufi düşüncedir. Mutasavvıf şairler tasavvufta çok önemli bir yere sahip olan vahdet-i vücud anlayışı doğrultusunda görüş ve düşüncelerini eserlerine yansıtılmışlardır. Bu şairler insanın, nefsinin terbiye etmesi, ilahî aşktan nasibini alması, vuslata ermesi için her tarikat önderi değişik usul ve yöntemler ortaya koymuşlardır. Ayrıca dünyanın fani oluşu, bir mürşid-i kâmile bağlanmanın gerekliliği, gerçek dervişlik, güzel ahlak gibi konular tasavvuf edebiyatında en çok işlenen konular olmuştur.

Türk tasavvuf şiirinin gayesi, tasavvufla ilgili görüş ve düşünceleri halka yaymak, yaşadığı manevi zevk ve neşveyi insanlara anlatmak, halkı doğru bildiği yola sevk etmektir. Bu yolun şairleri tasavvuftan ve ilahî aşktan nasibini alamayanları gaflet içerisinde gördüklerinden onları uyarmak ihtiyacı duymuşlardır. Bunu gerçekleştirebilmek için mutasavvıf şairler kendilerine özgü üslup ve tarzlarıyla şiirler yazmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, edebiyat, Türk Edebiyatı, şiir.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü,
aazmibilgin@gmail.com

THE CHARACTER OF TURKISH SUFI LITERATURE

ABSTRACT

Mystical thought is the main source of Turkish mystical poetry. Sufi poets reflected their ideas and thoughts through their works under the influence of *wahdat al-wujūd* (unity of existence) which has very important place in Islamic sufism. These poems like the *sheyhs* of each order stated different ways and methods to man for inner struggle, apparentism and reaching divine love. In addition some subjects like connecting to a *murshid-i kāmīl* (spreme teacher), the real quality of being a derwish, good moral qualities are raised in mystical literature.

The aim of Turkish mystical poetry is to spread out mystical ideas and thoughts to the public, to explain spritual taste and gaiety to people and to impel men to the straight way. Sufi poets wanted to warn people who are not able to enjoy the mysticism and divine love because of their negligence. In order to realize this aim, sufi poets wrote poems in their particular ways and methods.

Key Words: Sufism, literature, Turkish Literature, poem,

Giriş

Tasavvuf edebiyatını oluşturan verimler tasavvuf neşvesiyle yazılmış olup merkezinde vahdet-i vücud düşüncesi bulunmaktadır. Ancak tasavvuf şiirini sanat endişesinden daha çok içinde bulunulan hâlin ve zevkin dışı yansıması olarak görmek gerekir. Mutasavvıf şairler, şiiri tecellî-i ilâhî olarak kabul edip kendilerine göre sembolik bir dil geliştirmişlerdir.

Tasavvufî bilgi, kâinatın ve Allah'ın hakikatini kalben keşfedip ruhen idrak etmeye dayanır. Bunun için de insanların nefislerini terbiye etmeleri gerekmektedir. Kâmil bir mürşidin kılavuzluğunda elde edilebilen bu bilgiye *marifetullah* denir. Marifet nazariyesi, tevhit (Allah'ın birliği) ve *vahdet-i vücud* (varlık birliği) görüşünü esas alır. Buna göre görünen ve görünmeyen tüm âlem özde tektir, tekten var olmuştur. Çokluk âleminin vücudunu Allah'ın tecellisi (sıfatları) olarak görmek gerekir. Varlık âlemi, Allah'ın yüce kudretiyle yaratılmış olup tekrar O mutlak varlığa döndürülecektir. Yunus'ta ve birçok mutasavvıfta gördüğümüz bu vahdet-i vücud anlayışını Molla Cami'nin;

Der sîne-i tû nihân büdeî vu men gâfil

mısra ile başlayan meşhur rubaisinin Türkçe çevirisi olan aşağıdaki mısralar bunu çok veciz bir şekilde ifade eder:

*Ben bilmezidim gizli ıyân hep sen imişsin,
Canlarda vü tenlerde nihân hep sen imişsin
Senden bu cihân içre nişân ister idim ben
Âhir bunu bildim ki cihân hep sen imişsin¹*

Sufiler yaratılışı bu şekilde anladıkları için fani âlemden baki olan mutlak varlığa ulaşmak için çalışırlar. Allah'a kavuşma (vuslat), ruhun ölümsüzlük bilincine ulaşması ve ilahî bir hayat bulması demektir.

Güzel ameller işleyen, ibadet ve zikirle meşgul olan kişinin gönlünde bir süre sonra ilahî tecelliler zuhur eder. Sufî kendisinin sandığı vücudu Allah'ın birliğinde yok eder ve böylece *fenafillaha* ulaşır. Bu ilahi aşk ile

¹ Abdurrahman Cami, *Nefahâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri*, (Trc. ve Şerh: Lamiî Çalebi, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), s. 34; Bu rubai Nevî divanında da geçmektedir:

*Ben gâfil idüm gizli ıyân hep sen imişsin
Canlarda vü dillerde nihân hep sen imişsin
Senden bu cihân içre nişân ister idüm ben
Âhir bunu bildüm ki cihân hep sen imişsin*

(Nevî, *Divan*, 'Haz. Mertol Tulum-Ali Tanyeri', İstanbul 1977, s. 583)

varılacak en yüce makamlardandır. İlahi aşk insandaki eksikleri gidererek onu insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmış olur. Mutasavvıf şairler *fenafillaha* ulaşmak için geçirdikleri bu tecelli ve zuhuratı şiirlerine yansıtmışlardır.

Tasavvuf Şiirinin Mahiyeti

Türk Tasavvuf şiirinin ana kaynağı tasavvuftur. Mutasavvıf şairler vahdet-i vücud anlayışı doğrultusunda görüş ve düşüncelerini eserlerinde anlatmışlardır. Bir kısmı doğrudan vahdet-i vücudun içerisinde de mütalaa edilebilecek olan, yaratılış, Allah'ın varlığı ve birliği, tekvin, varlığın hakikati, Hz. Peygamber'e, sahabe ve velilere duyulan sevgi, tarikat adap ve erkânı, tasavvuf büyükleri ve bunların manevî halleri, ilahî aşk, vecd, insanın değeri, insan-ı kâmil tasavvuru, dünyanın faniliği, nefis terbiyesi, güzel ahlak, velayet, keramet, zikir, sohbet, halvet gibi konular ise tekke şiirinde en çok işlenen konulardır. Allah-âlem ilişkisi, biat, hulul, ittihat, isim, sıfat, tefekkür, nefis mertebeleri; fena, beka, aşk, dünyanın geçiciliği, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ilkeleri gibi konular da yine bu edebiyatta sıklıkla dile getirilen konulardır.

Bu edebiyatın aslî unsuru olan tasavvufun hem divan hem halk edebiyatı üzerinde derin tesiri olduğu da bilinmektedir. Cumhuriyet dönemi yazar ve araştırmacılarından Ali Canip Yöntem ise "Divan şairi, tam sufi olan tekke şairinden büsbütün farklıdır. Çoğu, hükümdar saraylarına mensup olan vezirlerin himayesiyle yaşayan bu adamlar, ömürlerini itikâfta geçiren dervişler gibi gönüllerinde vecdli, ateşli "mistik" tehassüsler besleyemezler. Tekke şiirinde tasavvuf bir iman, divan şiirinde bir fantezidir." diyerek tekke edebiyatında tasavvufun aslî unsur olduğuna vurgu yapar.²

Tasavvuf şiirinde anlatılanlar, sanat endişesinden ziyade içinde bulunulan hâlin ve zevkin dışı yansıması olarak kabul edilir. İslam dünyasında tasavvuf toplumun bütün kesimlerinden ilgi ve alaka görmüştür. Bu edebiyatın doğmasına tekkelerde icra edilen, zikir, sohbet, sema, ayin ve erkân gibi olgular zemin hazırlamıştır. Şeyh ve tarikat büyüklerinin tekkelerde yaşadıkları manevî haller zaman zaman bu edebiyatın ürünlerine de yansıtılmıştır. Bunlar yaşadıkları halleri şiirle anlatmak istediklerinde, hiç şüphesiz kendi edebî ve kültürel birikimlerinden yararlanmışlardır. Yunus Emre'nin ve Şeyh Galib'in idrak ettiği hakikat sırrı aslında aynı şeyler

² Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, (Haz. Ahmet Sevgi-Mustafa Özcan), Konya 1996, s. 9.

olmalıdır. Biri İç Anadolu’da doğup büyüdüğü için kırsal kesimin kültürüyle, diğeri ise İstanbul’da şehir kültürüyle yetişmiştir. Şiirlerinde ortak terimler bulunsa da estetik, içerik ve biçim bakımından farklılıkların olması gayet tabiidir. Yunus Emre söylediklerinin kendinden olmadığını, Hak’tan olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

*İy sözlerin aslın bilen gel di bu söz kandan gelür
Söz aslını anlamayan şanur bu söz benden gelür*

Tasavvuf edebiyatının temel konularından birisi de hiç şüphesiz ilahî aşktır. Bunu beşerî aşktan ayırt edebilmek için birçok terim, mecaz ve alegori kullanılmıştır. Herkes tarafından anlatılması ve anlaşılması kolay olmayan tasavvufi düşünceyi, aşk, heyecan ve tecelliyi birtakım terim ve mecazlara başvurmadan anlatmak tabii ki mümkün olmaz. Bu sebeple Türk tasavvuf edebiyatında çok zengin ve zaman zaman anlaşılması güç bir tasavvuf terminolojisi ortaya çıkmış, 10. yüzyıldan itibaren bu terimlerin açıklandığı eserler yazılmaya başlanmıştır. Tanrı’ya kavuşmanın coşkusu ve O’ndan ayrı olmanın ıstırapıyla söylenen bu şiirlerin birçoğu ezberlenerek dilden dile dolaşmıştır.

Sûfîlerin divan şiirinden alarak tasavvufi anlamlar yükleyip kullandıkları sembolik ve mecazî ifadeler tasavvuf şiiri için çok uygun ve zengin bir alan oluşturmuştur. Bundan dolayı din ve tasavvuf dışı şiirler yazan şairler bile bu şairane sistemin zengin ve renkli mecazlarını kullanmak durumunda kalmışlardır. Divan şiirinde geçen birçok kelime tasavvuf terimleri olarak değerlendirildiğinde; şarap, bâde ve meyin, ilâhî aşkı; âb-ı hayâtın ledün ilmini; mugun, derviş veya müridi; pîr-i muganın, mürşit veya şeyhi karşılamak için kullanıldığı görülür. Meyhâneden kasıt tekke veya dergâh; mahbup ve maşuktan kasıt ise Cenab-ı Hak’tır. Şem`, ilâhî nur; sâkî ve sârbân mürşit; hum, humhâne, kâse, kadeh, cam kelimeleri âşığın kalbi; nutrip de ilâhî hakikati öğreten kişi yani mürşittir.³ Bunun gibi daha birçok terim farklı anlamlarda karşımıza çıkar.

Tasavvufî şiirlerin “*füyuzât-ı ilâhî*” olduğu kabul edilir. İsmail Hakkı Bursevî bir ilahisinde bunu şöyle ifade eder:

³ A. Azmi Bilgin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 381.

*Sendedür sırr-ı hakikat sendedür nûr-ı ezel
Gör bu nûrı bil o sırrı gaflet içre kalma gel
Feyz-i Hakk'a âşıkâ var kalbünü eyle mahal
Sırr içinde seyr iden şol Hâlik-ı eşyâyı bul*

*Âfitâb olsan cihânda irişür lâbüd zevâl
Sâye gibi geçmedi ömrün yürü kesb it kemâl
Cümle hep gördüklerün bildüklerün zıll-ı hayâl
Dîdeni aç Hakk'ı gör mihr-i cihân-ârâyı bul⁴*

Mutasavvıf şair içinde bulunduğu hâlin tasvirini yapar. Bu şiiri anlamak için tasavvufî âlem anlayışını kavramak da gerekmektedir. Kullanılan dil iç âlemde (batın) teşekkül eden bir varlık ve mevcut anlayışıyla biçimlendiğinden “âlem-i şehâdet”in verileriyle karşılaştırıldığında “şathiyat” denilen şiirler ortaya çıkar, yani bu şiirler ilk bakışta anlamsız görünebilir. Şiirde nispeten bir gerçekten söz edilse de tümüyle bir gerçeklikten de söz edilemez. İşte bunun için tasavvuf şiirinde fizikötesi lirizmin yanında eserden müessire giden bir duygu akışı bulunur.

Mutasavvıf şairler de divan şairleri gibi ilme çok önem vermişler; asıl ilmin *sırr-ı insan* ve onun *ulüvv-i şânını* öğreten ilim olduğunu iddia etmişlerdir. Zahirî ilimleri öğrenmenin yeterli olmadığını, asıl bilinmesi gerekenin batınî ilimler olduğunu; onun da kitaplardan değil bir insân-ı kâminden öğrenileceğini savunmuşlardır.

Yalnızca okumak da Hakk'ı bilmeye yetmez, bunu Yunus Emre şu şekilde dile getirir:

*Okumaktan manî ne kişi Hakk'ı bilmekdür
Çün okudun bilmezsin ha bir kuru emekdür
Okıdum bildüm deme çok tâat kıldum deme
Eri hak bilmezisen abes yire yilmekdür⁵*

Osmanlı dönemi tasavvuf şiirinin mahiyetini daha iyi anlaşılabilmesi için şu konuların bilinmesi gerekmektedir:

Mutasavvıf şairler sözü yaratıcıyı anma ve O'na şükretme aracı olarak görmüşlerdir. Söz kutsaldır, çünkü İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre Allah'ın sıfatlarından biri de Kelam'dır. Allah varlıkları “Ol!” emriyle, yani

⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Divan*, (Haz. Murat Yurtsever), Bursa 2000, s. 427.

⁵ Eri hak bilmek: İnsan-ı kâmilin hakikatini ve Hak'ta olduğunu bilmek demektir.

söz vasıtasıyla yaratmıştır. Dolayısıyla varlık meyvesinin ağacı söz olduğu gibi, bilgi ve görgü ağacının meyvesi de sözdür; çünkü insan bildiklerini ve gördüklerini sözle anlatır. Allah'ın elçileri sözle gönderilmişlerdir. İnsan sözle diğer yaratıklardan ayrılır ve onunla diğer varlıklardan üstün olur. Şiir Allah'a hamdetmeye, Hz. Peygamber'i tavsif etmeye yaramalıdır.

Şairlerin kalpleri Tanrı'nın hazineleridir. Tanrı'dan gelen ilham rüzgârıyla kalplerinin denizleri dalgalanır ve mana incileri kenara gelir. Şiir bir mana denizi olup şair de bu denizden nazım incilerini bulup çıkartacak olan kimsedir. Gerçek şair âlemdeki birçok sırrı, gizli hakikatleri açıklar, sebeplerini bildirir. Bunu Latîfî şu şekilde anlatır:

“...şuarâ-i sâbikûn ve nuzamâ-yı akdemûn “cealehumu’llâhu min zümretin ‘lâ havfün aleyhim ve lâ-hüm yahzenûn’ (Bakara 2/112) ki hazîne-i sîneleri ve defîne-i bî-kîneleri ‘kulûbü’ş-şuarâi hazâinü’r-Rahmân’ mazmûnınca nesîm-i ilhâm-ı Rabbânî ve hevâ-yı feyz-i Sübhânî hübüb idüp bihâr-ı zamâyirden emvâc-ı efkâr ile kenara gelen cevâhir-i irfân ü avârif ve leâlî-i meânî ve maârifle gencine-i esrâr-ı İlâhî ve hazîne-i vâridât-ı nâmütenâhî vâki’ olup...”⁶

Sufî şairler mesneviler yazarak ermişlerin ulaştıkları makamları tanıtmışlar; Allah'tan gafil olanları uyarmışlardır. Bu şairler güzellik, aşk vb. kavramları açıklayarak aralarındaki bağları göstermişlerdir. Güzellik denilen maddî olgular gerçekte iç bilgisine sahip kişiyle, yani ârif ile Tanrı arasında bir suret bir perdedir. Surete değil manaya bakanlar bu güzelliklerde mutlak güzel olan Tanrı'nın güzelliğinin sınırlarını görürler; resimde ressamı, varlıkta var edeni temaşa ederler. Mutasavvıf şairler en büyük yaratıcıyı, yani öncesi ve sonrası olmayan Tanrı Teâlâ'yı anlatırlar. Sufiler şiirlerinde def, ney, şarap, sevgili gibi kavramları halkın anladığı manada değil mecazî anlamda kullanırlar. Çünkü tasavvufta her sözün ayrı bir anlamı, farklı bir yorumu vardır. Maşuk, sevgili ve sultan gibi kelimelerle kastedilen Tanrı'dır.⁷ Gaybî, *Biatnâme* adlı eserinde: “... Her bir tarik sahibinin bir ıstılahı ve kendine mahsus başka bir dili olur. Onun dilini ve ıstılahını bilmeyen, başka bir tarikte bulunmayan bir mana kast eyledi sanıp hakikatten mahrum kalır...”⁸ Tasavvuf edebiyatının bazı şiirlerinde halka yönelik hikemî ve didaktik bir dil kullanıldığı da görülür.

⁶ Latîfî, *Tezkiretü’ş-şuarâ ve tabıratü’n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 74-75.

⁷ Mehmed Çavuşoğlu, *Türk Dili (Divan Şiiri)*, S. 415, Ankara 1986, s. 7.

⁸ Sunullah Gaybî, *Sohbetname-Biatname*, (Haz. Rahmi Yananlı), İstanbul 2012, s. 125

Mutasavvıf şairler için form ve edebî gelenek önemli bir ölçü değildir. Onlar insanlara anlatmak istediklerini ön plana alırlar. Onlar aynı zamanda bir misyon şairidir. Şiir yazmak nasihat içinse makbul görülmüştür. Gönülleri dünya ve dünyadakilerin sevgisine bağlayan bâtil heves ve düşüncelerin tasviri hoş karşılanmaz.

Hak âşığı olan bu şairler şiirlerinde halk beğensin diye sanat ve hayallere başvuramazlar. Öğünmek ve ün kazanmak için söz söylemezler. Allah için her türlü kötü niyet ve maksattan yüz çevirirler. Bilindiği gibi bir iş Allah rızası için olursa ancak o zaman her türlü kötü niyet ve maksatlardan arınmış olur. Onların sözleri bütünüyle Cenâb-ı Hak'tan gelen ilham ve feyizle söylenmiştir. Allah onlara nasıl ilham edip feyz vermişse hiç değiştirip bozmadan öylece yazıp tespit ederler.⁹

Osmanlı tezkirecileri eserlerinde tekke şairlerine pek yer vermezler. Türk halkı tarafından çok sevilen ve ilahileri dilden dolaşan Yunus Emre gibi tanınmış bir mutasavvıf şaire, Âşık Çelebi'nin dışında yer veren bir başka tezkireci yoktur. Burada Yunus Emre şu şekilde tanıtılmıştır:

*“Mülk âleminden melekût âlemine çekilmiş, kâmil ve çok seçkin bir kimsedir. ...Ümmî'dir, ama, kutsal mektepte ders okuyanlardandır. Söz dili hal diline tercüman olan velilerdendir. Gayb diliyle gönlündekini ortaya koyan sırlara vâkıf kimselerdendir. Her ne zaman okumaya yönelmiş harfleri tam olarak söylemeye dili dönmemiş ve kalp aynası hat ve nakış tozlarıyla tonmamış.”*¹⁰

İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhi olan Atpazarî Osman Fazlî (ö. 1691) tezkirelerde yer alabilmiş bir başka mutasavvıf şairdir. Mustafa Safayî, tezkiresinde onu, “Eş'ârı tasavvufâne ve güftârı âşikânedir.” diye tanıtmaktadır.¹¹

Ünlü mutasavvıf ve şairlerden İsmail Hakkı Bursevî, Muhammediyye'nin şerhi olarak kaleme aldığı *Ferâhu'r-rûh* adlı eserinde iki küçük başlık altında şiirle ilgili görüşlerini şöyle açıklar:

1. Şiir Bahsi: “Şiir sözün manzum olanında kullanılır. Şayet şiir terğib ve terhibe dair olursa ilahiler, kasideler adını alır. Bunlara doğru

⁹ Latîfî, *a.g. e.*, s. 119.

¹⁰ Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-şuarâ*, (Haz. Filiz Kılıç), 2, İstanbul 2010, s. 689

¹¹ Mustafa Safayî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, (*nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr*) *İnceleme-Metin-İndeks*, (Haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 464

sözler de denir. Eğer mecaz ve hevesi, aşkı anlatan türden olursa şiir ve gazel denilir.

Âlimler buyurmuşlardır ki, Hz. Risalet'ten manzum söz ittifak yoluyla vaki olmuştur. Yoksa kasda mukarin nazım söylememiştir. Lakin Hassan bin Sâbit Hazretleri ve onun gibi ashâb-ı kiramın güzel söz söyleyenlerine manzume yazdırırlardı. Binaenaleyh meşayih hazerâtının gerektiği zaman ve hal galebesi olduğunda manzum sözler söylemelerinde bir zarar yoktur. Ancak zamanımızda şeyh olduğunu iddia edenlerin yazdıklarının mecaz hükmünde olduğunda şüphe yoktur.”¹²

2. Şiir Sanatına Dair: “Şiir ya mantıkî olur ki bu yalancı mukaddemelerden oluşur; veya istilahîdir ki bu da kafiyeli ve maksada ulaştıracak şekilde vezinlidir. Son ifade Kur'an nazmını bu tarifin dışına çıkarır. Çünkü bu nazım kasıtlı olarak düzülmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de vaki olan şiirden kasıt vezinli ya da vezinsiz olsun mantıkî şiirdir. Mantıkî şiir istilahî olandan daha çok revaç bulur. Envâru'l-meşârik'ta da böyledir:

“Kıyamet günü şiir kimsenin feryadına cevap vermez
Onun sözleri baştan başa Yunan hikmeti olsa da”

Mesnevi sahibinin şu sözüne gelince:

“Evliyanın yüce kerametlerindedir
Evvelâ şiir sonra da kimyâ”

Buradaki şiirden kasıt manzum söz söyleme kudretidir. İlahî kasideler ve Rabbanî sözler ve benzeri nazm etmek, bidayet ehlinin kalplerini mecazi nazmın aksine en yüce maksada doğru teşvik edip harekete geçirmesi sebebiyle övülmüştür.”¹³

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı kadarıyla şiir, "mantıkî şiir" ve "istilahî şiir" olarak ikiye ayrılarak, istilahî şiirin, insanları şevke getirmeye yönelik olduğu; mantıkî şiirin ise mecaz ve hevesi, mecazî aşkı anlatan gazeller olduğu belirtilmiştir.

İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-beyân* adlı işarî tefsirinde Yasin Suresi'nde geçen “ve mâ allemnâhü'ş-şi'ra ve mâ yenbağîleh” (ayet 69) ayetini açıklarken yine şiirle ilgi buna benzer bilgiler vermiştir:

¹² İsmail Hakkı Bursevi, *Ferahu'r-rûh: Muhammediye Şerhi*, (Haz. Mustafa Utku), C. I, Bursa 2000, s. 307.

¹³ a.e., C. III, s. 206.

“Biz ona (Peygamber’e) şiir öğretmedik.” Bu ayet kâfir ve müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.) hakkında “O şairdir, söylediği şiirdir.” demelerini ret ve iptal etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.)’e haram kılınan şiir inşa etmektir. Yani kasten vezinli ve kafiyeli söz söylemektir.

Râgıb’dan, “...Akıllı oluşu ve marifetinin inceliği sebebiyle şaire “şâir” denilmiştir. Şiir aslında Arapların “leyte şî’rî” sözündeki dakik ve ince bilginin adıdır. Örfî olarak vezinli ve kafiyeli söze şiir denir. Şair ise şiir sanatı ile ilgili olan kimsedir.” şeklinde nakil yapar.

Kaynak ya da şahıs bildirmeden, “bazıları der ki” diyerek şunları belirtir: “Şiir ya mantıkî ya istilahîdir. Mantıkî olan yalancı/sahte mukaddimelerden meydana getirilenlerdir. İstilahî olan ise kasıtlı olarak söylenmiş kafiyeli ve vezinli sözdür. Kasten söylenmiş olma kaydı, şiirin on altı bahrinden birine göre tesadüfen vezinli gelen ayetler gibi vezni denk gelen sözleri dışarda tutar.”

“İster vezinli ister vezinsiz olsun Kur’an’da vaki olan şiirden murat mantıkî şiirdir. Mantıkî şiir istilahî şiirden daha revaçtadır.” (s. 403)¹⁴

İsmail Hakkı da diğer şairler gibi şiirin iyisi kötüsü olduğu kanaatindedir. Ona göre şiir, insanları hakikatten uzaklaştıran, temeli yalanlara dayanan, tekellüf ve zorlamayla oluşturulan uydurma ve yapay sözlere dayanır, asılsız hayaller ve vehimler üzerine bina edilirse yasaklanmıştır. Şairin gerçek amacı hakikati aramak ve onu dillendirmek olursa bu meşru ve helal olur.

Tekkelerde zikir ve ayinler yapılırken nefes ve ilahilerin müzik ve sema eşliğinde okunması irşat ve tebliğin icra bağlamını belirleyen en önemli özelliklerdir. Zikir meclisleri Allah’ı hatırlama işlevinin ötesinde anlamlara sahiptir. Bu meclisler tarikata bağlı olanların birbirleriyle iletişimini ve etkileşimini sağlayan ortamlardır.

Tekkeleri Türk toplumunun sosyalleşme olgusunu, kendine özgü kültürel çerçeve içerisinde şekillendiren kurumlar olarak göreceğimiz olursak, buralarda irşat ve tebliğin sözlü olarak ve sohbet ortamında gerçekleştirildiğini de kabul etmek durumundayız. Tekke şeyhleri ferdî tecrübe ve birikimlerini sözlü anlatım yoluyla da insanlara aktarmışlardır.

¹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân -Kur’an Meâli ve Tefsiri-*, C. 16, İstanbul 2012, s. 401-408.

Çoğu Bektaşîliğe mensup şairler tasavvuf edebiyatı içerisinde vahdet-i vücud anlayışına zaman zaman *hulul*, *tenasuh*, *teberra*, *tevilla* ve *mehdî* gibi kavramları da dahil etmişlerdir. Merkezî otoriteyle barışık olan bu geleneğin yanında taşrada Alevi Türkmen toplulukları içerisinde edebiyat ve sözlü gelenek eğitim, irşat ve tebliğ fonksiyonunu hiç kaybetmemiştir. Bu bakımdan Alevi-Bektaşî teolojisi daha çok sözlü kültür ortamında üretilip aktarılan bilgi ve görgü formasyonunu da kapsamıştır.

Mevlana, Gülşehrî ve Yunus Emre gibi şairlerle Anadolu'da başlayan tasavvuf edebiyatı yine bu şairler sayesinde sanat ve estetik bakımından yüksek bir düzey kazanmıştır. Mevlana eserlerini Farsça ile yazmış ancak Türk edebiyatının bütün kollarını etkilemiştir. Yunus'un şiirlerindeki saffet ve samimiyet, açıklık hemen hissedilmektedir. Şair tezkirelerinde bir şairin tekke şairi olduğu "Yunus tarzı ilahileri vardır" denilerek ifade edilmiştir.

Kaygusuz Abdal, Sultan Veled, Eşrefoğlu, Hacı Bayram Veli gibi sufi şairler yetiştirmiş olan Türk edebiyatının bu kolu, irşat ve tebliğ fonksiyonunu hep göz önünde bulundurmıştır

"Hem Halvetî hem Celvetî hem Kadîrî hem Nakşîyem" diyerek bütün tarikatlara yakın olduğunu belirten Kuddûsî (ö. 1849), tasavvuf şiirinin mahiyetini aşağıdaki şiirinde şöyle anlatmaktadır:

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Şol şiir kim sâmiî giryân u sekrân eylemez
Yok halâvet anda hiç atşânı reyyân eylemez

Ehl-i hâle ehl-i hâl şi'ri virür zevk u safâ
Ehl-i zâhir sözünü hâl ehli bürhân eylemez

Şâirânın kalbleri Hakk'ın hazâini imiş
Hem mukallid sözleri uşşâkı hayrân eylemez

Ehl-i hâlin kalbine ilhâm ider şi'ri Hudâ
Ehl-i zâhir sözleri irşâd-ı ihvân eylemez

Ehl-i hâlin sözleri ikâz ider gâfilleri
Ehl-i zâhir şiiri ışık u cezbe ityân eylemez

Ehl-i hâlin sözleri hakdır ki Hak'dan söyler ol
Ehl-i zâhir sözleri teşvîk-ı yârân eylemez

Var nice şi'r-i fasîh mevzûn belâgatlü rakîk
Okuyanlar dinleyenler kesb-i irfân eylemez

*Kuvvet-i ilmîle söyler şî'ri çok ehl-i kemâl
Âşıkın bağrın yakup ışkıla biryân eylemez*

*Bî-tekellüf söylenen söz âşıka hâlet virür
Külfet-ile söylenen işfâ-yı atşân eylemez*

*Ehl-i hâl şî'ri kulûba ok gibi te'sîr eder
Ehl-i zâhir şî'ri kalbde dostı mihmân eylemez*

*Gerçi var hüsn-i fesâhat yok velâkin lezzeti
Âkili medhûş edüp aklın perîşân eylemez*

*Hâl ile söylenmeyen söz şî'r-i Kuddûsî gibi
Mâsivâ hubbıyla âbâd gönli vîrân eylemez¹⁵*

¹⁵ *Kuddûsî Divanı*, (Haz. Ahmet Doğan), Ankara 2002, s. 612

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Cami, *Nefahâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri*, (Trc. ve Şerh: Lamiî Çalebi, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara).
- Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-şuarâ*, (Haz. Filiz Kılıç), 2, İstanbul 2010.
- BİLGİN, A. Azmi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Türk Dili (Divan Şiiri)*, S. 415, Ankara 1986.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Divan*, (Haz. Murat Yurtsever), C. I, III, Bursa 2000.
- _____, *Ferahu'r-rûh: Muhammediye Şerhi*, (Haz. Mustafa Utku), Bursa 2000.
- _____, *Rûhu'l-beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri-*, C. 16, İstanbul 2012.
- Kuddûsî Divanı*, (Haz. Ahmet Doğan), Ankara 2002, s. 612.
- Latîfî, *Tezkiretü'ş-şuarâ ve tabıratü'n-nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (Haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000.
- Mustafa Safayi Efendi, *Tezkire-i Safâî (Nuhbetü'l-âsârminfevâidi'l-eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, (Haz. Pervin Çapan), Ankara 2005.
- Nev'î, *Divan*, (Haz. Mertol Tulum-Ali Tanyeri), İstanbul 1977.
- Prof. Dr. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*, (Haz. Ahmet Sevgi-Mustafa Özcan), Konya 1996.
- Sunullah Gaybi, *Sohbetname-Biatname*, (Haz. Rahmi Yananlı), İstanbul 2012.